

ꝛ quanto magis hac autoritate uti debent in gravissimo religionis negotio, quod officiorum omnium basis est et fundamentum? Et certe si nemo negaverit, eos esse poenis reprimendos, qui in re aliqua gravi aliis desunt, ꝛ quis negare audebit, eos impune ferendos non esse, qui falsae religionis exercitio, ipsi Deo ac proinde et omni desunt officio? Quae quum ita sint, patet, impiissimam esse religionique naturali contrariam falsae cuiuscumque religionis tolerantiam. Nec minus evidens est, hanc esse societati perniciosissimam et reipublicae pestem exitalissimam. Et quidem si societas aliqua unico verae religionis vinculo colligata sit, mutuisque officiis, quae religio praescribit, coniuncta; nihil hac societate beatius: tranquilla forent, pactaque omnia: subditi principibus fideliter obedirent, et vicissim principes forent subditorum amici et patres. At contra si falsarum religionum exercitio sectarumque varietate divisa sit atque distracta societas, crudelissimis discordiis turbatam esse oportebit rempublicam; quum nullum sit odium immanius, quam quod excitare solet *fanaticum* falsae religionis studium. Et re quidem ipsa si tristissimos nonnullorum imperiorum annales evolvamus, ii fidem facient, ex falsa religione sectarumque varietate originem habuisse intestina bella non pauca, quibus labefactata fuit imperiorum tranquillitas, et aliquando eversa ipsius solii firmitas. Nec quis nos reprehendat, quod ex profano societatis et tranquillitatis publicae commodo demonstramus, unicam eamque veram religionem admittendam es-

se. Neque enim hoc uno utimur argumento, quum ex ipsa religionis naturalis notione id etiam demonstratum sit. Neque velut profanum et mere politicum contemni debet illud probationis genus, quum societatis salutem, pacem, conservationem ipsa religionis officia praescribant. Hinc immerito societatis nomen velut odiosum respuunt nonnulli, resque omnes morales ex solis sacrae theologiae principiis demonstrari volunt, et alia quaelibet argumenta tamquam *politica* abspernantur. Ii sane omnes theologiae naturalis et societatis civilis notionem ignorant.

Prob. 2. pars, quae facile patet argumento *a fortiori*. Etenim non repugnat, falsam religionem aliquam in erroribus mere *speculativis* a vera fide aberrare, et quod ad *praxim* morumque doctrinam cum vera fide consentire. At quum demonstratum sit, ex ipsa Dei existentia pendere actionum humanarum moralitatem ita, ut in execranda atheismi hypotesi nulla sint morum praeccepta, nulla religio; manifestum est, atheismum et impiissimum esse et falsa qualibet religione perniciosiorem. At etiam si concederemus (quod adfirmant percelebres quidam viri, nos vero pernegamus) in abominanda atheismi hypotesi subsistere posse ius naturae et omnia societatis officia; paucissimi tamen existerent athei, qui obligationis naturalis ius intelligerent, eique locum concederent. Porro ii errore suo alios ad morum corruptionem vitaeque pravitatem inducerent. Haec conferantur cum iis, quae de actionum moralitate demonstravimus. Sed his paucioribus argumentis sa-

tis probata manet conclusio, quod ad utramque partem. Ac proinde minime ferendum est, disseminari errores verae religioni adversos, et multo minus tolerari debet abominanda atheismi impietas. Quare si quis ita perversus fuerit, ut id faciat; consiliis, hortamentis ad sanam doctrinam Deo iuvante reducendus est. Si autem ab errore non desistat, poena coercendus, et minime toleranda est impietas. Ceterum haec conclusio ex refellendis obiectionibus magis ac magis fiet manifesta.

SOLVUNTUR OBJECTIONES.

Obiect. 1. In nostra voluntate posita non est fides. Ad fidem necessaria omnino est gratia, quam Deus *gratuito*, non ex nostris meritis, et cui vult concedit. Et re quidem ipsa ethnicos plurimos, qui innocentissimam vitam duxere secundum naturalis iustitiae normam, ad fidem Deus non vocavit, immo, iis relictis, perditae vitae homines fidei gratia aliquando illustravit, ut observat S. Augustinus *lib. 1. de peccatorum meritis*. Itaque quum fidei gratia ex nostra non pendeat voluntate sed ex mero Dei beneficio; nulla principum auctoritate fieri potest, ut quis interna sinceraque animi persuasione fidem acquirat, sed extorqueri dumtaxat poterit cultus externus, ipsa reclamante conscientia. Vnde sic argumentantur aliqui: id tolerare debet principum auctoritas, quod non pendet ex humana voluntate; atqui ex humana voluntate non pendet, ut quis sincere fi-

dei adsentiantur; ergo neque urgeri debet verae religionis observantia. Resp. dist. mai., in iis rebus quae ad religionem et societatis pacem non pertinent, C. mai., secus, N. mai., et dist. min. N. cons. Divinam gratiam ad fidem esse necessariam, dogma quidem fidei est, neque inscrutabilia divinae gratiae mysteria explicare licet. *Quem trahat, et quem non trahat, quare illum trahat, et illum non trahat, noli velle iudicare, si non vis errare*, inquit S. Augustinus *tract. 26. in Ioann.* Verum licet gratia sit *gratuita*, et ex hominum meritis non pendeat, divinae tamen gratiae beneficio obicem ponunt multi homines, qui mysteriorum difficultatem scrutari atque explicare audacter praesumunt, rerum sublimitate opprimuntur, et ipsa quoque evidentissima, quibus vera religio innititur, credibilitatis motiva fastidiunt. In aliis autem hominibus rectitudo iudicii iniquis adfectibus perversisque cupiditatibus impeditur atque corrumpitur. Tandem in poenam peccatorum, quibus sese inquinant homines, necessariis aliquando destituuntur auxilliis, quibus motivorum credibilitatis evidentiam actu percipiant: *excaecati occulta iustitia Dei*, inquit S. Augustinus *lib. 12. contra Faustum cap. 44.* Sed haec pauca satis sint in re, quae philosophicas institutiones longe superat. At quamvis ad fidem principis auctoritate cogi non possint increduli homines, solique divinae gratiae tribuenda sit fides; reprimere tamen debent principes perversorum hominum audaciam, qui verbis et exemplis alios pervertere conantur. Porro quamvis fides ex hominum

arbitrio non pendeat, in voluntate tamen positum est, errores fidei adversos disseminare, sanctam religionem publicamque societatem sermone et exemplo turbare: ac proinde saltem externam vivendi et credendi licentiam reprimere debent principes, quum de internis iudicare non possint homines. Licet ergo intima sinceraque persuasio nulla vi extorqueri possit; id tamen curandum est, ut verbis et factis non violetur religionis sanctitas, publicaue turbetur tranquillitas. Quare patet, indiscriminatim ferendam non esse quamlibet religionem, et horrendum omnino esse *tolerantiae* atque *indifferentiae* monstrum. Quod autem in obiectione adiungitur, id tolerandum esse, quod in nostra positum non est potestate, falsum omnino est, neque concedent adversarii. Etenim si furiosi amentesque homines in alios vi irruant, pacemque societatis perturbent, nemo sane dixerit, patienter ferendos esse tales homines, illorumque furori et amentiae alios esse relinquendos. Potiori igitur iure tolerari nequaquam debent perversi homines, qui religionis veritatem et societatis salutem verbis aequae factis pervertere moliantur.

Obiect. 2. Infideles ad amplectendam religionem nulla auctoritate compelli possunt. Non quidem potestate civili, quae ad res supernaturales, qualis est fides, non extenditur. Neque etiam auctoritate ecclesiastica, quum ecclesiae subditi non sint infideles. Et re quidem ipsa hac vi et coactione usa non est ecclesia erga viros infideles et iudaeos. Hanc auctoritatem non exercuere religio-

sissimi imperatores Constantinus Magnus, Theodosius, quorum potestati subiectus erat magnus infidelium numerus. Vnde sic argumentari licet: si admittenda non sit religionis et sectarum indifferentia, tolerari nequaquam potest perversissima infidelium atque iudaeorum secta; atqui sectas illas permittit ecclesia, easque tolerarunt religiosissimi imperatores; ergo permittendum est exercitium falsarum religionum. Resp. dist. mai., tolerari non potest perversissima infidelium et iudaeorum secta, hoc est, infideles cogi non possunt ad fidem *directe*, C. mai., *indirecte*, N. mai., et dist. min. N. cons. Haeretici quidem utpote auctoritati ecclesiae subditi, possunt cogi ad profitendam fidem catholicam servandasque ecclesiasticas leges. At infideles utpote auctoritati ecclesiae non subditi, ad profitendam religionem catholicam cogi non possunt. Id tamen fieri potest ac debet *indirecte*: latis nempe contra infideles legibus, quibus a verae religionis cultoribus distinguantur, quibus falsae religionis odium fidelibus animis instilletur, et infidelitatis perversitas manifestetur. Multis aliisque id genus poenis adfici possunt infideles, a fidelium consortio domibusque segregari, et aliis infamiae notis secerni. His scilicet poenis *indirecte* ad religionis cultum adducuntur. Verum idololatriae cultum *directe* subditis suis vetare atque impedire debent principes. Id enim omne debent prohibere, quod legi naturali repugnat, et ad legis naturalis observationem subditos cogere, praesertim in iis, quae ad publicam honestatem spectant. Ita Constantinus Magnus severis legibus

idololatriam prohibuit. Tenetur enim princeps ad regiminis naturalis finem subditos dirigere, atque efficere, ut secundum rectam rationem vivant. Hinc intelligitur, quid sit discriminis inter coactionem *directam* atque *indirectam*. Prima nempe utendum est cum haereticis, praesertim si erroris sui veneno alios inficere tentaverint. Secunda autem cum infidelibus adhibenda, sed hortationibus maxime iis suaderi debet vera religio, atque eam ob causam cogendi sunt, ut sacras conciones reffellendis eorum erroribus accommodatas frequenter audiant.

Obiect. 3. Haereticos ad fidem compelli, abhorret ab evangelica mansuetudine. Non armis non auctoritate, sed miraculis et martyrum sanguine crevit christiana religio: haec fuere christianorum semina: non suppliciorum vi sed veritatis potentia triumphat christiana fides. Et re quidem ipsa, societati perniciosissima, legi naturali et evangelicae mansuetudine adversa fuere atrocissima bella, quibus aliquando exarsit christiana religio. Neque vim ullam licitam faciunt haec Christi verba, *Luc. 14. v. 23. : compelle intrare*: hac enim parabola significatur tantum praedicationis evangelicae et hortationum vis. Quare sic argumentari licet: ne quidem erga haereticos locum habere potest coactio illa, quae non solum contraria est evangelicae mansuetudini et legi naturali, sed etiam societati infesta; atqui talis est coactio, quam poenis civilibus exercent principes pro verae religionis exercitio; ergo ad verae religionis exercitium vi compellere non debent principes. Resp. N. min. et cons.

Singulae huius obiectionis partes facile diluentur, si de poenis contra haereticos ferendis paullo fusius agamus. Itaque aliae sunt poenae *ecclesiasticae*, aliae autem mere *civiles*. Poena *ecclesiastica* est: *privatio bonorum spiritualium*, quae *ecclesiae dispensationi committuntur*. Bona autem *spiritualia*, quorum privatio tamquam poena ab ecclesia infligitur, haec sunt: *publica ecclesiae suffragia, iurisdictio spiritualis, beneficia, sacrificia, sacramenta*. Si poena horum omnium bonorum privationem contineat, haec *excommunicatio* dicitur. Hanc poenam *ipso facto* seu *a iure* incurrunt haeretici: a communione ecclesiae abscinduntur, ac proinde et ecclesiae bonis privantur. Hanc auctoritatem *coactivam* ecclesiae competere manifestum est. Auctoritas enim ferendi leges ipsam quoque potestatem coactivam necessario continet; neque prior auctoritas sine posteriori sufficientem vim haberet. Hanc potestatem, quae *clavium auctoritas* dicitur, ecclesiae concessit Christus Dominus: *si quis ecclesiam non audiverit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus: Matth. cap. 18. v. 17.* Hac auctoritate a primis ecclesiae incunabulis usi sunt apostolis: *corinthium incestuosum* anathemate damnavit S. Paullus. Haec eadem auctoritas viguit in veteri testamento. In libris sacris haec persaepe legitur comminatio: *anima, quae fuerit rebellis adversus Dominum, peribit*: sive ut habet textus hebraeus: *excindetur de populo suo*. Eandem poenam minantur iudaei ii, qui in Christum crediderint, *Iohann. cap. 9. v. 22. : iam enim conspiraverant iudaei, ut si*

quis eum confiteretur esse Christum, extra synagogam fieret. Huius poenae necessitatem agnoverunt ipsimet pagani, quorum sacerdotes hac auctoritate utebantur. Hanc poenam appellabant: *sacris interdicare: diris devovere*. Haec dicta sint de auctoritate *ecclesiastica* et potestate *coactiva*, quam quidem fusius tractare pertinet ad theologos. Nobis autem observare satis fuit, hanc auctoritatem a Christo Domino emanare, similisque auctoritatis necessitatem confessos fuisse ipsosmet paganos, eamque in sua perversissima religione usu comprobasse. Itaque dum dicimus, admittendam esse solam veram religionem, et aliam quamlibet minime tolerandam, id non ita intelligi debet, quasi ferro et flammis haereticos insectari semper liceat, id enim evangelicae mansuetudini repugnaret omnino. Et quidem iubet christiana caritas, ut aeternae hominum saluti invigilemus. Spes autem esse potest, fore, ut haereticus consiliis, hortamentis, poenisque mitioribus, Deo iuvante, ad veram fidem reducatur. At si in eum ferro saevire semper liceat, iam anima illius sine spe ulla in aeternum perdenda venit. Cautem observanda sunt verba, id non *semper* licere. Si enim haeresis alios homines pervertere possit, societatisque tranquillitatem turbare, iam superioribus poenis opprimi debet, atque ultimis etiam suppliciiis, si societatis salus agatur, extinguatur. Salus enim publica privatae anteponenda est. Igitur poenas civiles et extrema etiam supplicia aliquando adhiberi, evangelicae mansuetudini consentaneum est. Repugnat enim christiana caritati,

privatorum hominum vitam et salutem publicae saluti veraeque religioni anteponi.

Obiect. 4. Universae societates considerari possunt tamquam ingens societas magnaue familia. Eadem ergo officia, quae in privata societate vigent, privatas quoque societates erga se invicem mutuo obligant. Quare si in prima societate erga singulos huius societatis homines vim coactivam exercere liceat, idem quoque erga societates alias facere licebit; ac proinde quum unaquaque secta eam, quam profitetur, religionem veram esse sibi persuadeat, qualibet societas privata in aliam pari coactionis iure uti poterit. Hinc mutua bella et universae societatis ruina. Unde sic argumentantur tolerantiae patroni: admissa auctoritate coactiva, haec eadem potestas in societatem quamlibet exerceri posset, et universam societatem turbaret; ergo tolerandae sunt religiones, etsi falsae sint. Resp. dist. ant., exerceri posset auctoritas coactiva, *ecclesiastica* nempe et *spiritualis*, C. ant., *civilis* semper, N. ant. et cons. Spirituali auctoritati subiiciuntur omnes ecclesiae subditi, poenasque spirituales in quamlibet societatem sibi subditam infligit ecclesia iure sibi concessa a Christo Domino. Neque talis auctoritas societatis tranquillitatem turbat, sed religionis pacem atque unitatem confirmat. Verum si auctoritatem civilem religionis ergo in quamlibet societatem exercere liceat, iam non solum turbatur civilis societas, sed in religionem ipsam gravissima redundarent damna. Certissimo enim persecutionis periculo exponeretur vera religio: sanctae

fidei praecones *missionariosque* evangelicos poenis atque suppliciis vexarent principes haeretici: in suis ditioibus nulla relinquerent fidei catholicae vestigia: atque exstirpandae alterius cuiuslibet religionis ius iniquissimum sibi usurparent, et ita verae religionis progressus impediretur. Diligenter autem monendum est, heic sermonem non esse de religiosis bellis, quae contra infideles atque haereticos summorum pontificum auctoritate, sanctissimorumque virorum consilio, olim suscepta fuere. Si enim iniusta sit locorum possessio, si societates alias turbaverit infidelium vel haereticorum secta, si magnum agatur fidei et religionis bonum, et universae societatis pax et tranquillitas; iusta esse possunt haec religiosa bella; non tamen sine natura deliberatione, iustisque causis, et praesentissima prosperi exitus spe gerenda; alioquin evidenti periculo obliiceretur populorum salus atque religio. Porro haec bella non temere et sine causa esse suscipienda manifestum est. Quum enim teneantur homines non solum fideliter credere, sed etiam recte vivere; non fidei dumtaxat, sed morum quoque causa gentes quaslibet adgredi licet: atque hinc perpetua bella et universae societatis pernicies. Itaque divinae iustitiae castiganda ut plurimum relinqui debent sive in fide sive in moribus eorum hominum crimina, qui alienae subiacent auctoritati. Praedicatione, exemplo, missionibus evangelicis, enixis ad Deum precibus populorum fidem atque sanctitatem promoveri tenemur. Haec breviter dicta sint de quaestione, quae licet ad theologos proprio iure per-

tineat, non tamen est ab institutionibus philosophicis omnino aliena. Ceterum futilissima omnino est quaestio de atheismi tolerantia ab impiissimo scriptore Baylio proposita: *an scilicet in societate civili atheismus idololatria et superstitione tolerabilior sit*; quum neutrius tolerantia admitti debeat, ipsumque atheismum multo minus tolerandum esse, iam demonstraverimus. Tandem inanis est apud scriptores nonnullos societatis civilis nomen, quum sine religione societatem nullam subsistere posse, iam demonstratum sit.

ARTICVLVS III.

De societate quod ad statum externum generatim considerata.

I.

Ad externum societatis statum referuntur ea omnia, quae civium commoda communemque utilitatem promovere possunt. Prima igitur in republica cura esto, ne deficient vitae necessaria, quae nempe ad victum, vestitum atque aedes pertinent. Floreat igitur oportet agrorum, horticulorum, sylvarum cultura, et res pecuaria maxime promovenda. At quum imperantis sit curare, ut ex bonis naturalibus tamquam materia in usum societatis effingantur bona artificialia, omnis quoque artis opifices alendi, eorumque sufficiens numerus determinandus. Si enim iusto maior sit numerus, ipsis opificibus efficiet, et vix acquirant vitae necessaria. Si autem iusto minor, officiet civibus,

et rerum pretium ultra modum augebitur. Ex his patet constitutionum necessitas tum in rebus ruralibus tum in artefactis. Ne autem desint ea, quae ad vitae necessitatem vel commoditatem requiruntur, auctoritate publica, quantum fieri potest, determinari debent rerum pretia, et earum maxime, quae sunt ad victum necessariae, quales sunt annonae. Porro manifestum est, in artium institutione non necessitati tantum rationibusque moralibus esse consulendum, sed etiam propter rationes politicas artibus plurimis locum esse concedendum. Etenim si de rebus necessariis, quae quidem paucissimae sunt, dumtaxat cogitandum esset, in magna hominum multitudine otiaeretur pars maxima. At in republica ferendum non est, ut otio diffuant ii, quibus vires ad laborandum suppetunt, et qui status externi ratione ad victum labore quaerendum sunt destinati. Itaque patiendum non est in republica, ut eleemosynas petant ii, quibus vires sunt ad laborandum, neque ampliores petant, quam quae vitae necessariis sufficiunt. Constituenda igitur est, ut vocant, *eleemosynaria*, atque destinandi sunt viri probi, qui de egestate pauperum stipem emendicantium iudicent; et eleemosynae quod satis est, determinent. Si qui autem otiosi homines laborem fastidiunt, periculum est, ne eleemosynis negatis aliorum opibus inhiant. Quare condenda sunt *ergastula*, in quibus ad laborem vi compellantur. Atque eadem poena plecti debent iuenculae, quae corpore suo quaestum faciunt, donec ad meliorem mentem redeant. Verum ut succurratur eo-

rum necessitati, quibus vires ad laborandum desunt, constituenda sunt *xenodochia* et *nosocomia*, in quibus publico sumtu et divitum munificentia sublevantur.

II. Quum unusquisque domicilio opus habeat ad res suas custodiendas, negotia obeunda, corpus lassum somno reficiendum, et contra tempestatis iniurias aërisque inclementiam sese tutum praestandum; curandum est in republica, ut aedificia excitentur firma, utilia. In primis vero curanda est aedificiorum firmitas, atque poenis coërcenda est hac in re architectorum incuria vel ignorantia. Caveri etiam debet nimia atque inutilis pecuniarum effusio, quae ex architectorum ignorantia, negligentia, vel ex auri cupiditate per saepe oritur. Verum quamvis de aedificiorum firmitate maxime curandum sit, non tamen negligenda est pulchritudo, artisque leges servandae sunt. Etenim si eodem sumtu exstrui possit aedificium venustum, qui in minus venustum impenditur; rationi consentaneum est, ut pulchrum minus pulchro anteponatur. Ampliores etiam aedes pro hominum dignitate ad splendorem exstrui convenit. Fastum tamen atque superbiam abesse oportet. Hae autem praecipuae esse debent splendoris et magnificentiae rationes, nempe ad urbium ornatum, qui e longinquis etiam regionibus voluptatis innocuae causa viatores arcescere solet, ac proinde hac in parte societati maxime utilis esse potest. Praeterea aedium magnificentia apud vulgus, qui ex sensuum iudicio dignitatem aestimare solet, auctoritatem conciliare

potest. Quare quum hominibus in dignitate constitutis utilissima sit apud vulgus auctoritas, hunc finem in extruendis aedificiis sibi proponere possunt viri dignitate opibusque pollentes. Tandem quum civium commoda promovere teneantur divites, neque tamen civium otium fovere debeant; peritorum virorum manus atque artem exercere, et eorumdem fortunas atque commoda augere possunt. Si his rationibus, non superbiae et ostentationis causa, extruantur magnificae aedes, innocua hac voluptate atque commoditate uti licebit. Verum si ingentes sumtus et praeter necessitatem sine ulla utili atque legitima ratione fiant, tunc *luxus* nomen habent.

III. Ex his facile solvitur quaestio: *an luxus sit societati utilis*. Quam quidem quaestionem nimis graviter et prolixius, quam par est, tractare videntur aliqui. Et quidem si *luxus* nomine intelligatur prodiga illa atque superflua pecuniarum effusio, quam excitant superbia atque ostentatio, nullum dubium esse potest, quin societati perniciosissimus sit talis *luxus*. Etenim non ratione lucri tantum, sed multo magis ratione virtutis aestimari debet societatis utilitas. Quare quum vitia sint superbia et ostentatio, ex societate non solum morali, sed etiam civili exulare debent; inanissima enim est distinctio inter societatem moralem et civilem. Et certe teterrimam imperiorum pestem esse *luxum* hunc, facile patet; bonos mores corrumpit *luxus*, homines effeminatos, delicatos, animoque et viribus fractos efficit. Hinc licet per brevè tempus imperiis splendorem con-

illare videatur, certissimus tamen est imminens ruinae praenuncijs ac veluti antesignamus. Nemo est, qui romani imperii occasum magna ex parte *luxus* intemperantiae non tribuat. *Luxu* labuntur ad mollitiem mores, corpora animique enervantur, nullus amor patriae, sed solius voluptatis desiderium, nulla legum observantia, simul cum moribus praecipit imperium:

..... *saevior armis*

Luxuria incubuit, totumque ulciscitur orbem,
ut canit Iuvenalis.

Sed inquiet aliquis: ad imperiorum splendorem; numquid necessum non est naturae artisque opera consumere atque diffundere? Re quidem vera maxime floret imperium naturae artisque operibus ditissimum. Verum; quis dixerit, solo *luxu* tallium rerum copiam profundi, et in commercium venire posset. Etenim quum *luxus* sit donorum providentiae abusus, vel in ipsum abutentis damnum vergit, vel in detrimentum eorum, quos suis opibus sublevare tenetur. Quare sumtuariis legibus merito proscribitur *luxus*; maxime quod ad victum et vestitum. Harum enim legum vi cavetur, ne divites *luxu* indulgentes postremis vitae temporibus in paupertate langueant, atque etiam pauperum indigentiae consulitur. Itaque perniciosus est *luxus*, quem hactenus definivimus. At si *luxus* nomine significetur mera sumtuum liberalitas, quae ad distinguendam conditionis dignitatem, intra iustos tamen limites, ad perficiendas artes, ad augendas artificum fortunas, ad commercium amplificandum conferre plurimum valet,

societati utilissimus est, neque christiana lege proscribitur. Et certe tali luxu e societate proscrip-
 to, in eius locum succedunt indolentia, rerum om-
 nium incuria, extrema paupertas, societatis re-
 rumque gerendarum nervus deest pecunia. Nemo
 autem non intelligit, hoc posteriori luxu nequa-
 quam contineri vanissimos illos, sibi que quotidia-
 na fere variatione succedentes vestium, *monilium-
 que muliebrum* mores. Superbiae et ostentationi
 litant homines, qui vestibus superbiunt, ut cre-
 dulo vulgo fucum faciant, et fortunae bonis ma-
 gis quam virtute sese commendabiles reddant. Huic
 vanitati praesertim indulgent feminae, quarum hoc
 commune vitium est, ut ob corporis ornatum se-
 commune reputent, et persaepe mentiantur
 se aliis meliores reputent, et persaepe mentiantur
 fortunae bona, ut aliis videantur, quae non sunt.
 Porro quamvis universae societati utilis commen-
 dari possit luxus necessariis oeconomiae legibus
 temperatus, maiorem tamen vivendi perfectionem,
 et christianae simplicitati magis conformem vitam
 sectantur privati homines, qui terrena bona hu-
 manasque fortunas abnegantes, in christiana pau-
 pertate et modestia vivere anteponunt. Verum
 quod in privatis hominibus laudari debet, in uni-
 versa societate locum habere non potest. Postulat
 enim societatis ratio, tuendaeque reipublicae offi-
 cium exigit, ut sui sint in societate gradus, di-
 versae dignitates, ut adversus hostiles incursus so-
 cietas protegatur, ac proinde ut opes commercio,
 civium numero et dexteritate bonisque artibus com-
 parentur. Sed ex harum institutionum progressu ma-
 gis manifesta fiunt, quae heic brevius declaravimus.

IV. Societatis civilis felicitatem civiumque for-
 tunam maxime promovebit princeps, si de opibus
 subditorum conservandis augendisque sollicitus sit.
 Conservari poterunt opes, si caveatur, ne pecunia
 it exteras deferatur regiones. Quare abstinendum
 est a mercibus peregrinis, si iisdem vel prorsus
 carere, vel in earum locum alias substituere possi-
 mus. Cautione tamen, ut in omnibus negotiis
 politicis, heic opus est. Nimirum prohiberi non de-
 bet mercium peregrinarum adsportatio, si exteri
 principes vicissim prohibere possint, ne merces ex
 nostris regionibus ad suas importentur; atque cal-
 culo saltem aestimari debet lucrum vel damnum
 inde emergens. Ut opes augeantur, cura rei me-
 tallicae habenda est, si adfuerint metallorum fodinae.
 Hae autem negligendae, si maiores sint
 sumtus faciendi, quam fructus ex his sperandi.
 Vero, exceptis auri argentisque fodinis, ad au-
 gendas reipublicae civiumque opes nullum aliud
 est efficacius adiumentum quam commercium, de
 quo sermo erit in proximo articulo. Augebitur quo-
 que civium fortuna, si, ut iam observabimus, scien-
 tiis, artibus adliciantur gentes exterae. In regio-
 nes enim longinquas studiorum amore excitati iter
 facient divites iuvenes, si instituantur academiae
 virorum doctorum fama percelebres. In nostras
 quoque regiones arcessuntur exteri artium studiosi,
 si urbes aedificiis affabre constructis fuerint ex-
 ornatae, si aedes elegantioribus picturis atque sta-
 tuis fuerint decoratae. Sed cavendum est, ne haec
 artis opera sensibus praebeant turpia spectacula,
 quae mores possint corrumpere. Innocua esse oportet.

tet sensuum oblectamenta, neque lucro ullo compensari potest perdendae innocentiae periculum. Optandum maxime foret, ut picturis atque statuis iucunde simul atque utiliter pascerentur oculi, et hisce veluti imaginibus repraesentarentur, atque in memoriam revocarentur, quae virtutis ergo meminisse iuvat. Civiles pecunias emungere solent ludi, temporis fallendi et lucri quaerendi gratia suscepti. Curandum ergo est, ut ii non permittantur, qui quaestus gratia fiunt, et rixis, caedi, otio aliisque vitiis fomitem subministrant. Sed laudandi sunt ludi, qui sanitatis ergo et ad defesam mentem sublevandam suscipiuntur, qui ingenii aciem acuunt, qui probabilitatis aestimandae facilitatem conciliant, qui doctrinae alicuius exercitium insinuant.

V. Quum ex hactenus demonstratis reipublicae opes labore, commercio conservari atque augeri debeant, curandum est, ne minor sit civium numerus, quam qui ad reipublicae necessitatem, salutem, defensionem satis sit. Quare matrimonia legitime celebrari convenit ad procreandam sobolem, eamque recte educandam. Hinc contrahendi matrimonii praeceptum toti hominum communitati iniunxit Deus: *crescite et multiplicamini*. Haec autem verba de matrimonii praecepto singulis hominibus imposito perperam interpretantur recentiores haeretici. Multiplicato enim humano genere, cuilibet liberum est matrimonii vel caelibatus statum eligere: immo Christus Dominus *Matth. 19. v. 12.* virginitatem et caelibatum tamquam singulare Dei donum perfectioremque statum commen-

dat. Neque est, quod caelibatum velut societati civili adversum, reipublicae noxium traducant politici quidam. A sapientissimis legislatoribus proscriptum fuisse aiunt caelibatus statum. Lycurgus caelibes infamia notavit. Plato in sua republica caelibatum usque ad annum tricesimum quintum dumtaxat permisit, qua aetate elapsa, caelibus honoribus interdixit, eosque in caerimoniis publicis ultimo loco addixit. Leges romanae graecis succedentes caelibatus statum prohibuere, atque censoribus incumbere cura, ut illud vitae genus impedirent: *caelibes esse prohibendo*. Vt autem caelibatus conditione odium atque invidium conflarent, ad testimonia publica non admittebantur caelibes. Iis enim, qui testimonium et iuramentum dicturi vocabuntur, haec primum fiebat interrogatio: *ex animi tui sententia, tu equum habes? tu uxorem habes?* Non solum in hac vita caelibes adflegebant romani, sed eos quoque post mortem inferis damnabant: *extrema omnium calamitas et impietas accidit illi, qui absque filiis a vita discedit, et daemonibus maximas dat poenas post obitum*. Si legatum aliquod proposita caelibatus conditione admitteretur, vel si patronus libertum suum iuramento adigeret, ut a matrimonio filiisque procreandis abstineret, lex *papiana* et conditionem et iuramentum irritabat. Haec sunt praecipua, quae iactari solent, veterum legislatorum exempla. Verum ut recta, qua par est, methodo caelibatus statum a politicorum obiectionibus vindicemus, sub triplici respectu caelibatum consideravimus. I. In ordine ad speciei humanae pro-

pagationem. II. In ordine ad societatem. III. Tandem in ordine ad religionem. Quod spectat ad generis humani propagationem, nullum quidem dubium est, quin civium numerum minuat caelibatus sancte et religiose observatus. At licet civium numero noceat, non tamen nocet societati. Et quidem non ex solo civium numero, sed ex bonis civibus iudicari debet societatis felicitas. Re quidem vera societatis fortunas maxime amplificare potest civium manus, ac proinde et numerus; at in societate politica non solae civium divitiae, sed honesta illorum educatio considerari debent. Quamvis autem sancta sit et divina matrimonii institutio, atque societati universae necessaria; utilissimum tamen est atque convenientissimum exstare homines, qui a necessarij matrimonij cuius atque negotij segregati, litterarum atque artium studiis liberius vacare possint, bonosque cives ad scientias et virtutem formare. Non desunt quidem viri etiam in statu matrimonij doctrina et virtute praestantissimi. At negari non potest, multum temporis detrahare inevitabiles matrimonij occupationes; atque hinc fit, ut plerique homines aliis curis distracti vel etiam ignorantia impediti, filios suos aliis educandos committant, et praesertim iis, qui in caelibatus libertate viventes, iuventutis institutioni diligentius possunt invigilare.

Et quidem societas politica ex nobilibus plebeiisque civibus coalescit. Viri autem nobiles publicis negotiis ut plurimum occupati instituendae iuventutis onus subire non possunt, atque etiam fastidiunt. Plebeii autem, praesertim si tenui ur-

geantur fortuna, et liberorum suorum educatione et augendae fortunae cura distrahuntur. Itaque ad liberalem civium educationem, ac proinde et ad societatis felicitatem maxime confert caelibatus status, in quo maiori studio et tranquillitate publico bono vacare possint caelibes. Tandem quod spectat ad religionem, animae corporisque puritatem singularem exigit cultus divinus. Oportet etiam, ut sanctae religionis ministri suis officiis diligenter incumbant, animarum saluti adsidue invigilent, magnam hominum multitudinem sacra doctrina imbuant. At nemo negare potest, haec omnia officia in caelibatus statu maiori facilitate atque attentione impleri posse. Perperam ergo caelibatus statum in ecclesia romana sacris ministris praescriptum damnant recentiores haeretici, atque etiam pseudopolitici, qui totam societatis utilitatem in divitiarum splendore, non autem in religionis sanctitate collocant. Sed hoc argumentum fusius tractare theologorum est. Quia vero profana et mere politica legislatorum exempla obici solent, exemplis exempla opponi possunt. Apud aegyptios Isidis sacerdotes et plerique alij numinum ministri castitatem profitebantur. Gynnosophaetae, Brachmanes, Pythagorae et Diogenis plerique discipuli, severiores Cynici, atque ii omnes, qui dearum ministerio erant addicti, caelibatus statum religiose servabant. Castitatem velut deorum donum habebant graeci. Completa non censebantur sacrificia sine virginis interventu: inchoari quidem poterant: *libare*; at sine virginis praesentia non complebantur: *litare*. Praeclara atque

sublimia virginitatis encomia reliquerunt scriptores graeci. Sed haec historiae causa dumtaxat dicta sint, et ut facta factis refellamus. Verum quae stio haec non profanis exemplis, sed sacrae scripturae et ecclesiae auctoritate dirimi debet.

VI. Licitus quidem est caelibatus vel matrimonii status. At non solum illicita, sed etiam legi naturali contraria est *polygamia* seu *uxorum pluralitas simultanea*. Etenim quum finis matrimonii sit sobolis procreatio et illius bona educatio, in polygamia vix obtineri potest finis ille. Etenim vix potest fieri, ut idem sit erga uxores singulas mariti amor, ut nulla sit distinctio. Liberos ex se procreatos magis diligit maternus amor: hinc inter uxores, liberos, maritum, iurgia, rixas, invidiam, odium nasci, gubernationem domesticam turbari fere necessum est. Deus quidem patriarchis polygamiam licitam fecit ad multiplicandum populum Dei; sed suppeditavit quoque auxilia, quibus familiarum pax servaretur, et bona susceptae prolis educatio excoleretur. Itaque nulla regionum diversitas, nulla civium penuria licitam reddere possunt polygamiam, utpote iuri naturali adversam. Divina tantum dispensatione licita fieri potuit, sublatis nempe circumstantiis, quae eam reddunt illicitam. Societas simplex inter coniuges *societas nuptialis* appellatur: at societas simplex inter parentes atque liberos *societas paterna* dicitur. Vtriusque societatis multa sunt officia, quorum praecipua breviter explicabimus. Rationes quae polygamiam illicitam faciunt, exigunt quoque, ut coniuges si-

bi mutuam servent fidem. Si autem hanc fidem violaverint coniuges: si nempe uxor vel maritus alteri non coniugi corporis sui copiam fecerit, crimen *adulterii* committitur, quod iure naturali prohibitum esse ex praecedentibus patet. Et certe adulterium matrimonii fini non solum repugnat, sed etiam mutuo vinculo, quo sibi invicem adstringuntur coniuges. Porro non solum mutuam debent fidem servare, sed etiam sese invicem amare, mutuae salutis, incolumitati, prosperitati studere, naevos, si emendari non possint, patienter tolerare, tantaque esse debet coniugum concordia, ut *sint duo in carne una*. Quoniam vero in qualibet societate vitari debet rixarum discordiarumque occasio, in societate nuptiali imperium aliquod vigere oportet. Quare consultum est, ut uxor marito subiiciatur. Haec tamen maritum errantem monere potest per modum consilii non imperii, et vicissim mariti in uxorem dominium ita moderatum et mansuetum esse debet, ut aspera durioraque absint verba, et sit arctissimae amicitiae magis quam imperii argumentum. Haec igitur virtutes inter coniuges mutuae esse debent: fides, castitas, mansuetudo, prudentia, oeconomia, sed praesertim pietas et religio, quae virtutum omnium basis sunt et fundamentum.

VII. Quum matrimonii finis sit sobolis procreatio et bona liberorum educatio; non libidinis causa, sed ob finem honestum procreandi sunt liberi. Plura autem dicere vetat debita et iuvenibus et nobis reverentia: multa enim tutius ignorantur quam explicantur. Parentum est omni cu-

ra efficere, ut liberi suis circa mentem, circa corpus, et circa statum externum officiis satisficiant: sua erga Deum et erga alios officia doceantur: atque curandum est, ut virtutum praesertim moralium habitus adquirant. Patriae potestati subsunt liberi ad certam usque aetatem, donec scilicet et vitae necessariis ipsi prospicere, et actiones suas dirigere noverint. Haec autem aetas patriis legibus definitur. Verum quum amor et gratus animus sint officia hominis erga alios, multo magis filii parentes amare et in eos grato animo esse tenentur ob insigne educationis beneficium, atque ab his officiis nulla aetas filios eximere potest. Si parentes nondum educatis liberis diem supremam obeant, eam bonorum suorum partem iis tenentur relinquere, qua ad eum promoveantur statum, in quo suae conditioni conformiter vivere suasque actiones dirigere valeant. Quum igitur parentes nesciant, quam prope instet dies ultimus, de conservandis opibus necessariis oportune cogitare et prospicere debent. Quare benevolos parentes non sese praebent, qui rem familiarem dilapidant, liberosque suos necessariis et opportunis vitae adiumentis destitutos relinquunt. Si parentes nondum finita patria potestate mors eripuerit, eadem potestas in alios post mortem est transferenda; idque suadent eadem rationes, quae patriae potestatis necessitatem comprobant. Ii autem, quibus post parentum mortem educationis cura committitur, tutores dicuntur, pupilli autem, qui tutoribus committuntur. Porro quum tutores parentum loco sint, patria potestate

in ipsos translata, pupilli tamdiu tutelae subesse debent, donec patria potestas exspiret, hoc est, donec bona sua ipsi administrare suasque actiones dirigere valeant. Tutori in bona pupillorum ius nullum competit praeter administrationem et fructuum in educationem impendendorum facultatem. Quare bona *immobilia* alienare nequit, nisi urgente educationis necessitate vel ob averendum certissimum damnum; ac proinde statuto tempore bonorum administratorum rationem reddere tenetur; atque si in administratione attulerit damnum, quod evitari poterat, illud resarcire debet. Quum autem nemo teneatur alteri tam diligentem operam laboremque gratis praestare; aequum omnino est, ubi pupilli fructus ex bonis a tutore administrari largius percipiunt, ut tutoris cura compensetur. Ceterum patet, ratione educationis exigi, ut pupilli erga tutores grato sint animo, eosque patrum instar *filiali* quasi amore prosequantur. Familiarum pacem atque concordiam maxime turbat fratrum discordia. Nihil est quod familias magis dissipet atque evertat, quam domesticum illud inter fratres bellum. Suis commodis propriaeque utilitati ita aliquando serviunt fratres, ut se eodem sanguine genitos, se eisdem totius partes esse, eandem fortunam communemque educationem se sortitos esse, ut plurimum obliviscantur, *raraque sit concordia fratrum*. Porro familiae finis postulat, ut fratres se mutuo amore complectantur, ut mutuis commodis invigilent, sibi que auxilium praestent, ut minores maioribus honorem deferant: meminerint ta-